

Arheološka slika Imotske krajine u srednjem vijeku

Glavota, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:014517>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Klara Glavota

Arheološka slika Imotske krajine u srednjem vijeku

Završni rad

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Arheološka slika Imotske krajine u srednjem vijeku

Završni rad

Student/ica:

Klara Glavota

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Jure Šućur

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Klara Glavota , ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom Arheološka slika Imotske krajine u srednjem vijeku rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2022.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Povijesni pregled Imotske krajine u srednjem vijeku	3
3. Pregled srednjovjekovnih lokaliteta	5
3.1. Aržano – Maglića greb	7
3.2. Cista Velika – Crkvine	8
3.3. Cista Velika – Velika i Mala Crljivica	12
3.4. Donji Proložac – Opačac	14
3.5. Donji Proložac – Sv. Mihovil	17
3.6. Imotski – Topana.....	19
3.7. Kamenmost – Kaldrma.....	21
3.8. Lokvičići – Grad.....	23
3.9. Lovreć – Bošnjakova gradina	25
3.10. Ričice	26
3.11. Zagvozd – Jukića gomile	30
4. Zaključak	32
5. Popis literature	34
6. Sažetak.....	37
7. Summary.....	38

1. Uvod

Imotska krajina povijesni je naziv za područje smješteno u Dalmatinskoj zagori u zaleđu planinskog masiva Biokovo, na tromeđi Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Zaklonjeno plodno Imotsko-bekijsko polje i pogodan prirodni položaj dovode do naseljavanja ovog područja još od prapovijesnih razdoblja pa sve do danas. Tijekom svoje prošlosti, opseg joj se povećavao i smanjivao za vrijeme različitih vladavina pa je tako obuhvaćala i neke dijelove koji su dio današnjeg teritorija susjedne Bosne i Hercegovine. U ovom radu obradit će se današnji prostor koji obuhvaća Imotska krajina, a čije su granice određene 1718. godine Požarevačkim mirom, tj. mirovnim sporazumom između Habsburške Monarhije, Mlečana i Osmanlija.

Kontinuitet naseljavanja Imotske krajine možemo pratiti još od razdoblja prapovijesti, preciznije eneolitika, a posebice kroz 1. stoljeće, tj. razdoblje Rima. U tom periodu ovo područje nalazilo se na važnom prometnom putu koji je povezivao antički *Tilurium* (Trilj) i *Naronu* (Vid kod Metkovića). Prema nekim stručnjacima, dovodi se u vezu s rimskim gradom *Emanio* čiji položaj danas nije poznat.¹ Kroz razdoblja kasne antike i srednjeg vijeka, mijenja se organizacija prostora u društvenom, ali i političkom smislu, a samim time dolazi do napuštanja, ali i širenja pojedinih naselja.²

Arheološki potencijal Imotske krajine prepoznat je još u 18. stoljeću kada se ovo područje još uvijek nalazilo pod vlašću Turaka. Nakon oslobođenja, neki podatci, kao što su ruševine i groblja, bilježe se na starim kartama i mletačkim katastrima. Vijesti koje nam donose povijesni izvori 18. i 19. st. bile su usredotočene uglavnom na stečke. U svojim djelima spominju ih strani pisci, primjerice Alberto Fortis i J. G. Wilkinson, ali i brojni domaći lokalni pisci, poput fra Šimuna Milinovića i don Petra Kaera. U 19. st., Arheološki muzej je obaviješten o predmetima pronađenim na ovom području, nakon čega započinju nešto skromnija istraživanja uz potporu don Frane Bulića. Između dvaju svjetskih ratova nije bilo značajnijih istraživanja, izuzev kratkih radova don Lovre Katića koji je, između ostaloga, autor djela *Stećci u imotskoj krajini*, do danas jednog od cjelovitijih prikaza ove tematike. Značajnija arheološka istraživanja započinju tek u drugoj polovici 20. st., kada se podiže svijest o očuvanju baštine ovog područja. Tada se posebno ističe poznati imotski svećenik fra Vjeko Vrčić koji je uvelike obogatio zbirku franjevačkog samostana i ostaje poznat kao jedan od vodećih promicatelja imotske baštine. Istraživanja ovog područja uvelike su potaknuta i gradnjom autoceste, kada je provedeno rekognosciranje kojim je potvrđen velik broj lokaliteta iz različitih povijesnih razdoblja.³

¹ Pretpostavlja se da je riječ o području između Duvna i Ljubuškog, u današnjoj Hercegovini.

² V. KOVAČIĆ, 1983, 11.

³ I. ALDUK, 2011, 10-23.

Kroz ovaj rad pratit će se samo razdoblje srednjeg vijeka, od 7. do prve polovice 16. st., točnije od doseljenja Slavena do početka vladavine Habsburgovaca 1527. godine. U kratkom povijesnom pregledu objasnit će se društveno-političke prilike u Imotskoj krajini u spomenutom razdoblju, a kroz daljnju raspravu bit će predstavljeno 11 do sada arheološki istraženih srednjovjekovnih lokaliteta koji se spominju u stručnoj literaturi. Poznatih i vidljivih srednjovjekovnih lokaliteta kao što su stećci, utvrde i crkve naravno ima više, ali do sada nisu istraženi ili rezultati njihovih istraživanja još uvijek nisu objavljeni pa će iz tog razloga u ovom radu biti izostavljeni.

2. Povijesni pregled Imotske krajine u srednjem vijeku

Emotha (Imota) se spominje u djelu Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio* kao jedna od jedanaest župa starohrvatske države. Iako se, prema uvriježenom mišljenju, župa smješta na područje današnjeg grada Imotskog, valja istaknuti kako postoji i druga teorija koja ju smješta na prostor južno od današnje Banja Luke. Isti autor predlaže pripadnost Imotskog Paganiji,⁴ točnije župi Dalen, tijekom 9. i 10. st., sve do 12. st. kada postaje dijelom Huma.⁵

Manjak pisanih povijesnih izvora uvelike otežava proučavanje *Emothe*, a samim time i određivanje njenih točnih granica pa se često spominju samo pretpostavljene granice. Prema tome, tijekom prvih stoljeća srednjeg vijeka zapadna granica bila bi rijeka Cetina, nadalje se pružala na sjeveru do Zavelima i Kamešnice, na jugu do Biokova te istočno prema Rami i Neretvi. Prostoru današnje Imotske krajine pripadala su tako i neka okolna područja, poput Posušja i Bekije koji se nalaze u današnjoj Hercegovini.⁶

Glavni grad župe, današnji grad Imotski, u razdoblju srednjeg vijeka razvio se kao tvrđava na prostoru nekadašnje rimske promatračnice te je, kako izvori navode, služio kao utočište u razdoblju opasnosti oko kojeg se kasnije postepeno razvilo naselje. Ostataka sličnih srednjovjekovnih tvrđava na prostoru Imotske krajine ima na više mjesta, ali su danas dosta loše očuvane i tek čekaju svoj red u nizu istraživanja koja se provode na ovom području.⁷

Povijesni izvori spominju kako je srpski knez Petar Gojniković, u doba hrvatskog kneza Muncimira (oko 892. do oko 910. godine), osvojio Hum te tako došao do granica tadašnje hrvatske države, tj. na susjedno područje Imotske krajine, odnosno područje današnje Hercegovine. Ostatak srednjeg vijeka poprilično je maglovit. Od 1102. godine vlast nad ovim područjem znatno se mijenjala, a promjenom vlasti mijenjao se i opseg teritorija. Uz kratku vlast Bizanta, prostorom Imotske krajine u srednjem vijeku su upravljali, praktički naizmjenice, hrvatsko-ugarski, bosanski i humski vladari i gospodari.⁸

U sukobima između Genove i Venecije tijekom 14. stoljeća, hrvatsko-ugarski vladar i Dubrovnik stali su na stranu Genove i bila im je potrebna pomoć. Dubrovački knez, u ime vijeća i bana Nikole Seča, traži pomoć od imotskog kneza *Embricha* (Emerika), što je očito pokazatelj kako je raspolagao nekom većom vojnom silom.⁹

⁴ Područje koje je zauzimala neretvanska kneževina, a koja se u 10. st. spominje kao Paganija (zemlja pogana).

⁵ A. ĐERMEK, 2015, 619-620.

⁶ J. GRBAVAC, 2017, 43; A. UJEVIĆ, 1991, 75.

⁷ A. UJEVIĆ, 1991, 75-79.

⁸ J. GRBAVAC, 2017, 43; IMOTSKI, 2021; A. UJEVIĆ, 1956, 73; A. UJEVIĆ, 1991, 75.

⁹ J. GRBAVAC, 2017, 43-47; A. UJEVIĆ, 1991, 90-91; IMOTSKI, 2021.

Do turskog osvajanja ovim prostorom su gospodarili hrvatski velikaši Šubići, Nelipčići, Hrvatinići, Radivojevići, Vlatkovići i drugi, a kao posljednji predturski vladar spominje se gospodar Huma, herceg Stjepan Vukčić Kosača. Kada točno grad pada u turske ruke još uvijek nije u potpunosti potvrđeno. Prema izvorima, 1488. godine Imotski je bio u rukama humske vlastele Vlatkovića, dok im ga nije oduzeo spomenuti herceg Kosača. Kasnije (oko 1503. godine), vlast je bila u rukama Vladislava II. Jagelovića, koji je područje Hercegovine, zajedno s gradovima *Prolosacz* i *Imoczky*, ostavio turskom sultanu Bajazidu. Dakle, područje Imotske krajine našlo se pod turskom vlašću negdje između tih dvaju datuma. Ipak, najzastupljenije mišljenje je to da je riječ o 1493. godini, tj. nakon bitke na Krbavskom polju, početkom stogodišnjeg sukoba Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva i Osmanlija.¹⁰

Početak ranog novog vijeka označavaju osmanlijska osvajanja, nakon čega će Imotski većim dijelom ovog razdoblja ostati pod Turskom vlašću, sve do 1717. kada vlast preuzimaju Mlečani, a nakon njih Habsburška Monarhija.¹¹

¹⁰ J. GRBAVAC, 2017, 44; A. UJEVIĆ, 1991, 106.

¹¹ IMOTSKI, 2021.

3. Pregled srednjovjekovnih lokaliteta

Brojni arheološki lokaliteti Imotske krajine uvelike pomažu u stvaranju slike života na ovom području kroz različita razdoblja. Ljubomir Gudelj obavljao je 2014. i 2015. god. rekognosciranje većeg dijela Imotske krajine i donosi pozamašnu brojku od preko 500 lokaliteta od razdoblja prapovijesti do novog vijeka, od kojih su neki već uvršteni u registar spomenika kulture, ali i brojne druge koji su do tada bili nepoznati. Međutim, ovaj rad fokusiran je samo na razdoblje srednjeg vijeka i obuhvatit će do sada arheološki istražene lokalitete čiji su rezultati istraživanja objavljeni, njih sveukupno jedanaest (Karta 1.). Valja spomenuti kako postoje i brojni lokaliteti koji još uvijek čekaju svoj red za arheološka istraživanja. S druge strane, neki lokaliteti već su istraživani ili se istražuju, ali rezultati istih još uvijek nisu objavljeni pa će biti samo ukratko predstavljeni u nastavku teksta. Riječ je uglavnom o manjim zaštitnim istraživanjima i arheološkom nadzoru prilikom izgradnje ili širenja županijskih i lokalnih prometnica.¹²

Prilikom proširenja ceste na području Lovreća, provedena su zaštitna istraživanja na lokalitetu Mramori – Kamenjak. Riječ je o srednjovjekovnim grobovima pod gomilicama koje je zbog izostanka priloga teško datirati.¹³

Godine 2014. obavljen je arheološki nadzor radova prilikom rekonstrukcije županijske ceste Cista Velika – Dobranje. Uočeni su ostatci ranosrednjovjekovne crkve koja od tada nije istražena.¹⁴

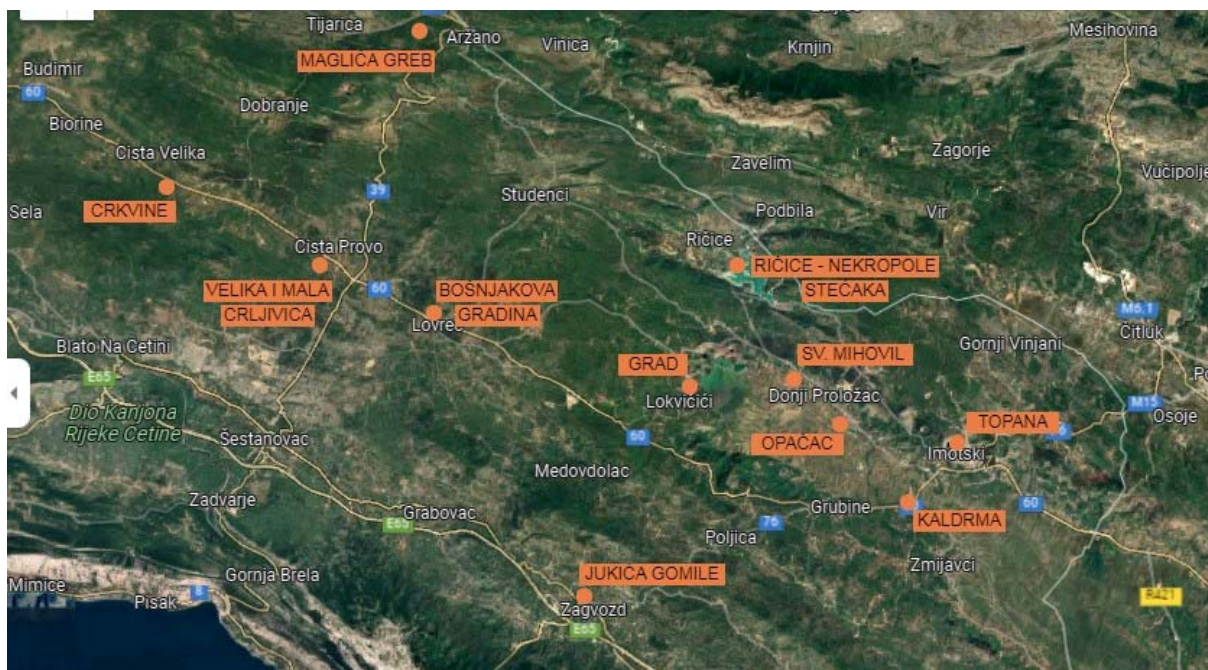
Osim spomenutih istraživanja, provedeno je i arheološko dokumentiranje i pripremanje terena za istraživanje lokaliteta Manastir. Naime, franjevci su najezdom Turaka bili prisiljeni napustiti svoj samostan na izvoru Vrljike i preseliti se na otočić u Prološkom blatu. Kada se to točno odvijalo nije poznato, a različiti stručnjaci nude i različite datume. Prema jednim riječ je o drugoj polovici 15. st., dok se prema drugima naseljavanje otočića smješta na sam početak 17. st., a točan datum mogu nam ponuditi samo buduća arheološka istraživanja.¹⁵

¹² LJ. GUDELJ, 2015, 583-588; LJ. GUDELJ, 2016, 668-671.

¹³ LOVREĆ, 2018b.

¹⁴ S. GALIOT, 2015, 573.

¹⁵ MANASTIR, 2018; GRBAVAC, J., 2017, 158-159; VRČIĆ, V., 2013, 67-68.

Karta 1. Arheološki istraženi i objavljeni srednjovjekovni lokaliteti (podloga: Google Maps)

3.1. Aržano – Maglića greb

Prilikom proširenja županijske ceste Tjarica – Aržano, 2016. god. provedena su zaštitna arheološka istraživanja tvrtke Delmat Galiot d. o. o. Ovom prilikom istražena je grobna gomila sa stećkom koja se nalazi uz cestu s njene desne strane, ali i dio okolnog terena.¹⁶

Istraživanja su započela čišćenjem i razgrađivanjem ogradnog zida oko grobne gomile. Nakon toga je stećak, koji se nalazio na podlozi od amorfnog kamenja, premješten i nastavljeno je s čišćenjem gomile sve do groba. Riječ je o grobu s kamenom arhitekturom koji imao četiri velike pokrovne ploče, dvije duže bočne strane izrađene u suhozidnoj tehnici i dvije uže strane od tankih kamenih ploča (Slika 1.). Na donjoj strani jedne od pokrovnih ploča uočeno je više ureza, među kojima je i križ u krugu. Osim rimske fibule i ulomka tegule pronađenih izvan konteksta grobne zapune, istraživanjima nisu otkriveni nikakvi drugi nalazi. Ipak, C-14 analize kostiju pokojnika datiraju nastanak groba u sredinu 14. st. Kao što je već spomenuto, istražen je i dio okolnog terena, međutim u četiri otvorene sonde nisu otkriveni nikakvi arheološki nalazi.¹⁷

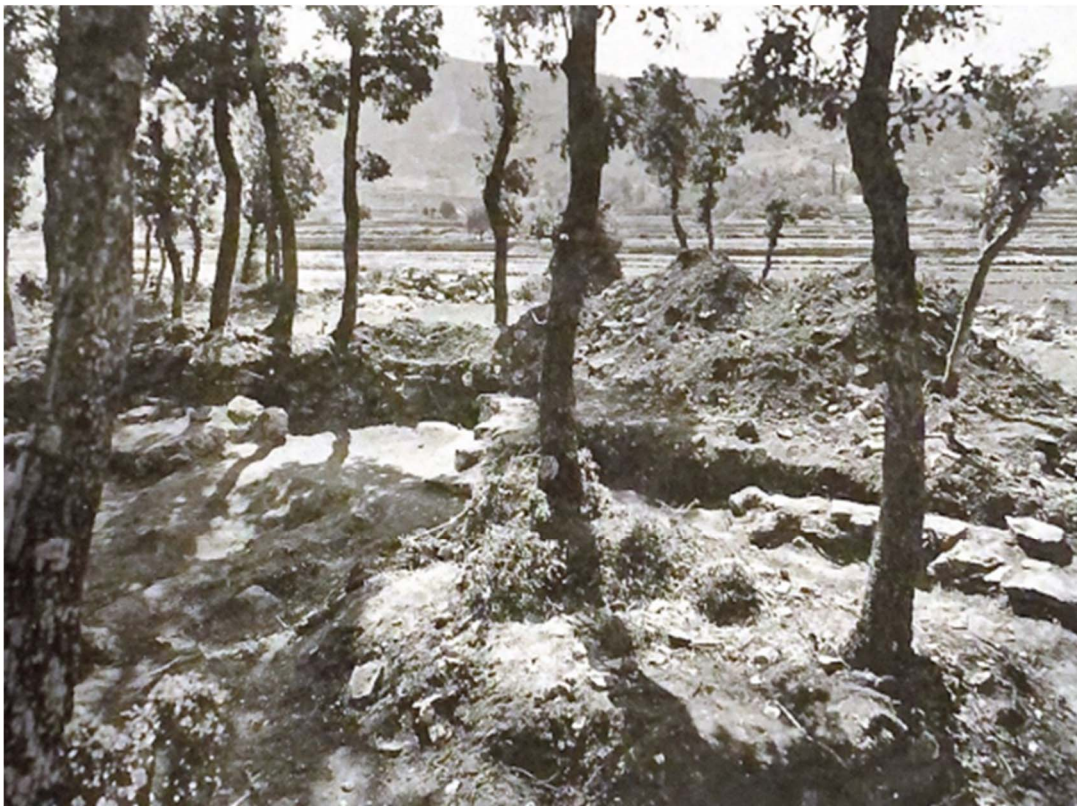
Slika 1. Istražena grobnica (S. GALIOT, 2017, 714.)

¹⁶ S. GALIOT, 2017, 713.

¹⁷ S. GALIOT, 2017, 713-714.

3.2. Cista Velika – Crkvine

Naselje Cista Velika nalazi se u zapadnom dijelu Imotske krajine. Ovaj položaj naseljen je još od razdoblja prapovijesti, o čemu svjedoče brojne brončanodobne i željeznodobne gradine koje su, po svemu sudeći, bile u funkciji i tijekom narednih razdoblja. Važnost ovog područja posebno raste nakon rimskih osvajanja, kada dolazi do izgradnje iznimno važne prometnice *Tilurium – Narona*, a prema nekim autorima na području Ciste nalazila se i antička putna postaja *Trono*. Kontinuitet naseljenosti ovog područja može se pratiti i u narednim razdobljima kasne antike i srednjeg vijeka. U nastavku će biti riječ o srednjovjekovnim lokalitetima Crkvine i groblju oko današnje župne crkve sv. Jakova.¹⁸

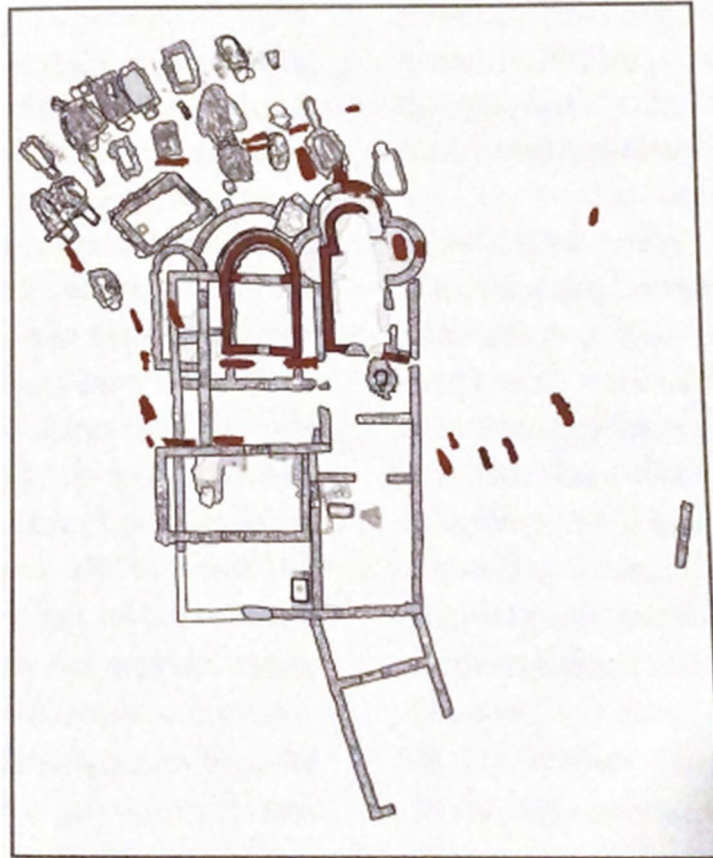

Slika 2. Lokalitet Crkvine 1936. godine (LJ. GUDELJ, 2011, 11.)

Lokalitet Crkvine danas je poznat kao jedan od značajnijih lokaliteta ovog područja. Prva istraživanja započela su tridesetih godina 20. stoljeća, predvođena don Lovrom Katićem, prilikom kojih su istražena dva sakralna objekta (Slika 2.). Istraživanja nikada nisu nastavljena, a otkriveni objekti su zatrpani zemljom. Izostanak pravilne dokumentacije i želja za ponovnim otkrivanjem arheološkog bogatstva lokaliteta Crkvine doveli su do revizijskih istraživanja započetih 1993. godine, predvođenih Nenadom Cambijem. Od 1996. godine briga o lokalitetu nalazi se u rukama Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, a do 2010. godine istražen je veći

¹⁸ LJ. GUDELJ, 2005, 195; LJ. GUDELJ, 2011, 5-7; D. MARŠIĆ et al., 2000, 115.

dio lokaliteta. Usporedno je, na poticaj župnika don Pavla Medića, načelnika, kao i brojnih mještana, uređen kao arheološki park koji zorno prikazuje kontinuitet naseljavanja još od razdoblja prapovijesti, ali i značaj ovog područja u narednim razdobljima.¹⁹

Slika 3. Tlocrt kompleksa građevina sa označenim srednjovjekovnim dijelovima (LJ. GUDELJ, 2011, 29.)

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju kako je riječ je o kompleksu građevina iz različitih razdoblja, od antike do ranog srednjeg vijeka. Kompleks u 5. stoljeću dobiva sakralnu namjenu, a u razdoblju ranog srednjeg vijeka porušen je i kratko napušten. Zapadni dio u potpunosti je napušten i ispunjen građevinskim materijalom preostalim nakon rušenja, a od prikupljenog kamena izgrađen je i suhozid koji je okruživao dvorište. Nedugo nakon rušenja, na mjestu starijih sakralnih građevina, usporedno se podižu dvije različite crkve jednostavnih tlocrta (Slika 3.). Južnija crkva, jednobrodnog tlocrta s potkovastom apsidom bila je izgrađena na ruševinama ranokršćanske crkve s trolisnim svetištem, dok je sjevernija jednobrodna crkva s polukružnom apsidom nastala suženjem prethodne crkve sličnog tlocrta. Prema rasporedu

¹⁹ LJ. GUDELJ, 2010a, 492; LJ. GUDELJ, 2011, 11-14; D. MARŠIĆ et al., 2000, 115-117.

grobova, zaključeno je kako je sjeverna crkva bila posljednja funkcionalna građevina sakralnog kompleksa na Crkvinama.²⁰

Arheološkim istraživanjima otkriveni su izrazito skromni tragovi kamenog crkvenog namještaja (dio menze i kapiteli) koji se mogu smjestiti u razdoblje ranog srednjeg vijeka. Unutar ranosrednjovjekovnog groblja na redove, istraženo je 28 grobova na redove s jamama orijentiranim u smjeru zapad-istok. Pokojnici su pokopani s glavama na zapadu, a nogama na istoku. Iznimke su jame smještene ispred vrata i istočno iznad crkava koje su prilagođene postojećoj arhitekturi pa stoga imaju i nešto drugačiju orijentaciju. Uglavnom je riječ o pojedinačnim ukopima unutar grobnica obzidanih suhozidom i pokrivenih kamenim pločama, a među kamenom arhitekturom grobova pronašao se i pokoji dio crkvenog namještaja ranije razrušenih crkava.²¹

Pronađeni nakit, praporci i ostruge datiraju se u 9. i 10. stoljeće, točnije u posljednje godine korištenja ovog kompleksa. Nakon toga, Crkvine su napuštene iz nepoznatih razloga, a kršćansko središte premješta se na prostore današnje župne crkve sv. Jakova. Blizina ovih dvaju lokaliteta može nam ukazati na to da je riječ o namjernom napuštanju starog kulturnog mjesta i zamjenom novim.²²

Slika 4. Jedan od grobova sa groblja oko crkve sv. Jakova (LJ. GUDELJ, 2005, 212, sl. 13.)

Zaštitnim arheoloških istraživanjima, koja su provedena 2004. i 2005. godine na području općine Cista Provo, obuhvaćeno je i groblje oko crkve sv. Jakova, točnije prostor južno od ograde dvorišta današnjeg groblja. Kada se groblje počelo koristiti nije poznato, ali se pretpostavlja da je riječ o sredini ili kraju 10. st., nedugo nakon napuštanja kompleksa na Crkvinama.²³

²⁰ LJ. GUDELJ, 2011, 29-30; D. MARŠIĆ et al., 2000, 120-125.

²¹ LJ. GUDELJ, 2011, 31-32.

²² LJ. GUDELJ, 2011, 32; D. MARŠIĆ et al., 2000, 118.

²³ LJ. GUDELJ, 2005, 198-199.

Otkriveno je svega 12 grobova, a uglavnom je riječ o pojedinačnim ukopima ugusto raspoređenim rakama orijentiranim zapad – istok. Rake su bile pravokutnog ili trapezastog oblika sa suhozidnim obzidom ili obzidom od kamenih ploča s pokrovom od nepravilnih ploča (Sika 4.). Brončani križić, ujedno jedini nalaz pronađen tijekom ovih istraživanja, datira ukope u razdoblje novog vijeka, točnije nakon oslobođenja od Turaka.²⁴

²⁴ LJ. GUDELJ, 2005, 198-199.

3.3. Cista Velika – Velika i Mala Crljivica

Tijekom ranije spomenutih zaštitnih arheoloških istraživanja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (predvođenim Ljubomirom Gudeljem) provedenih 2004. i 2005. godine, obuhvaćen je još jedan srednjovjekovni lokalitet. Riječ je o poprilično velikom lokalitetu Crljivica, točnije kasnosrednjovjekovnom groblju iz 14. i 15. stoljeća poznatom po najvećoj skupini stećaka na području Dalmacije. Topografiju stećaka donosi Lovre Katić u članku *Stećci u Imotskoj krajini* u kojem razlikuje tri tipa stećaka (sarkofage, sanduke i ploče) i daje detaljne opise spomenika i ornamenata kojima su ukrašeni. Istočna Velika Crljivica (Velika gomila) broji preko 80 nadgrobničkih spomenika koji se nalaze s obje strane suvremene prometnice, dok se manji broj spomenika nalazi i zapadno na, tzv. Maloj Crljivici (Mala gomila). Lokalitet je korišten još u razdoblju prapovijesti, o čemu nam svjedoče ostatci gomile oko kojih se i razvilo ranije spomenuto groblje (Slika 5.).²⁵

Slika 5. Velika Crljivica – prapovijesna gomila sa stećcima (LJ. GUDELJ, 2005, 207, sl. 1.)

Istraživanjima ovih položaja otkrivena su 24 groba s kamenom arhitekturom i bez nje. Grobovi koji su se nalazili istočno od prapovijesne gomile, njih šest, imali su kamenu arhitekturu, a rake su bile udubljene u liticu i prekrivene zemljom. Samo jedan od grobova bio je označen stećkom. Pretpostavljenu dataciju u 14. i 15. stoljeće potvrdili su nalazi mletačkog novca iz sredine i druge polovine 14. stoljeća.²⁶ Unutar same gomile, otkriveno je šest grobova bez arhitekture, s

²⁵ LJ. GUDELJ, 2005, 195; V. MARINKOVIĆ, 2016, 36; L. KATIĆ, 1954, 135-138.

²⁶ Riječ je o srebrenim soldinima venecijanskih duždeva Giovannija Dolfina (1356.-1361.) i Andree Contarinija (1368.-1382.).(LJ. GUDELJ, 2005, 197.

tijelima položenima na samu liticu i rukama prekrivenim preko zdjelice ili prsa. Grobovi nisu imali nikakve nadzemne oznake ni priloge koji bi ih precizno datirali, ali se zbog stratigrafije može reći kako su stariji u odnosu na one koji se nalaze na tjemenu gomile. Na istočnoj strani Velike Crljivice, pri tjemenu gomile, istraženo je sedam od dvanaest grobova s kamenom arhitekturom. Grobovi se na temelju nalaza srebrene turske akče, privjesaka i željeznog potplata obuće datiraju u sam kraj turske vladavine ili nedugo nakon toga.²⁷

Sjeverno od ceste nalazi se lokalitet Zgon u sklopu Velike Crljivice, veće groblje na redove čije granice još uvijek nisu određene. Prema predajama ovdašnjih mještana, prilikom obrade oranica znala bi se pronaći pokoja pokrovna ploča grobova, iako na samoj površini nisu bili vidljivi ostatci spomenika. Istraženo je 17 grobova u površinskom sloju s kamenom grobnom arhitekturom, od toga 13 pojedinačnih i četiri s dvama pokojnicima. Kako nije uočeno nikakvo preslojavanje grobnih raka, pretpostavlja se kako su grobovi imali nadgrobne spomenike koji, nažalost, nisu sačuvani. Manjak priloga uvelike otežava dataciju ovog groblja, ali se u izvorima okvirno datira u razdoblje novog vijeka, točnije razdoblje turske vladavine ili neposredno nakon oslobađanja ovog područja od Turaka.²⁸

Ove nekropole stećaka poprilično su nagrižene zubom vremena i klimatskim promjenama, stoga su u razdoblju od 2013. do 2016. godine obavljena konzervatorsko-restauratorska istraživanja. Tom prilikom pokušalo se odrediti mjesto klesarske radionice i potencijalnog kamenoloma, ali na to pitanje još uvijek nema sigurnog odgovora, što ostavlja zanimljiv poticaj za buduća istraživanja.²⁹

²⁷ LJ. GUDELJ, 2005, 197-198.

²⁸ LJ. GUDELJ, 2005, 198.

²⁹ V. MARINKOVIĆ, 2016, 35-43.

3.4. Donji Proložac – Opačac

Arheološki lokalitet Opačac nalazi se na istoimenom najvećem izvorištu rijeke Vrljike u Donjem Prološcu (Slika 6.). Tragovi s ovog lokaliteta sežu još u razdoblje 5. i 6. stoljeća kada je izgrađena starokršćanska bazilika, što potvrđuju ostatci kamenog namještaja otkrivenog 1970-ih i 1980-ih godina. Pretpostavlja se da se na ovom položaju nalazio i benediktinski samostan te se, štoviše, Opačac dovodi u vezu s posjedom *Billubium*, jednim od posjeda koje je, prema kronici iz Monte Cassina, car Justinijan darovao benediktincima. U prilog ovoj teoriji ide i prikaz *Billubiuma* na Coronellievoj karti iz 1688. godine, gdje je ovaj posjed smješten na izvor rijeke između današnjeg Trilja i Runovića. Također, samo ime izvora (Opačac), ali i okolne zemlje (Opatovina), sugerira da je uistinu riječ o nekakvoj opatiji ili samostanu. Prilikom arheoloških istraživanja, otkriveni su ostatci franjevačkog samostana, ali i temelji zidova neke druge građevine, potencijalno spomenutog benediktinskog samostana, o čemu svjedoče nalazi opeke datirane u 6. stoljeće.³⁰

Slika 6. Pogled iz zraka na lokalitet Opačac (S. TONKOVIĆ, 2021.)

Tijekom provala Avara, krajem 6. i početkom 7. stoljeća, uništeni su brojni posjedi, naselja i građevine, među njima i samostan na tom položaju. Početkom 14. stoljeća, franjevci iz Bosne dolaze na područje Imotske krajine i Prološca te na ostacima benediktinskog samostana, uz pomoć hrvatskog velikaša Ivana Nelipića, osnivaju vlastiti samostan. O postojanju franjevačkog samostana nema dvojbe, a naselje se spominje pod nazivom *Imota* kroz brojne

³⁰ V. GRABOVAC, 2017, 11-13; J. GRBAVAC, 2017, 157-158.

dokumente tijekom 14. stoljeća.³¹ Tek će se u pisanim izvorima iz 1444. godine prvi put spomenuti kao *Prolosats* (Proložac).³²

Sustavnim istraživanjima, provedenima u razdoblju od 2000. do 2004. godine na prostoru postojeće Gospine crkve, otkrivena je jednobrodna gotička crkva pravokutnog tlocrta s četvrtastom apsidom na istoku koja datira iz 14. stoljeća (Slika 7.). Mjestimično su ostali sačuvani i ostatci podnice, a zidane grobnice u središnjem dijelu apside ipak su pripisane razdoblju novog vijeka, kada crkva više nije bila u funkciji. Sjeverno od apside nalazila se prolazom povezana pomoćna prostorija za koju se pretpostavlja da je riječ o *diakonikonu*. Sjeverno od same crkve otkriveni su tragovi drugog objekta za koji se, na temelju načina gradnje, pretpostavlja da je nastao kao dio istog građevinskog zahvata i da je služio kao samostan. O postojanju ovih dvaju objekata svjedoče nam i pisani povijesni izvori prema kojima je oko 1300. god. Ivan Nelipić, u čijem se posjedu tada nalazio Imotski, uz papino odobrenje, dao sagraditi crkvu i samostan. Osim pisanih izvora, dokaz o postojanju samostana u 14. stoljeću predstavlja i bula pape Inocenta VI. (1352.-1362.) pronađena na ovom položaju.³³ Arheološkim istraživanjima otkriveno je i 36 grobova s kontinuitetom ukapanja od kraja 15. st. do početka 20. st. Rake su uglavnom bile pravokutnog ili trapeznog oblika, orijentirane zapad-istok, a rjeđe sjever-jug. Grobni nalazi su jako skromni, a riječ je o svega nekoliko prstena i kovanica. Kada je riječ o izvangrobnim nalazima, najčešće su to bili novci iz različitih razdoblja. Pronađeno je i dosta fragmentiranog stakla iz razdoblja srednjeg vijeka koje je na ovo područje importirano iz venecijanskih i srednjeeuropskih radionica, a posebno se mogu istaknuti ulomci *krautstrunk* čaša i čaša tipa *Biskup*. Najbrojniji su svakako ulomci ravnog prozorskog stakla koji ukazuju na postojanje okulusa na zidovima samostana. Keramika je također pronađena u ulomcima, a osim standardnih grubih posuda domaće proizvodnje, mogu se istaknuti i nalazi importiranih majoličkih posuda.³⁴

Samostan na Opačcu napušten je na prijelazu kasnog srednjeg u novi vijek, ali još uvijek nije sa sigurnošću utvrđen točan datum. Kroz protekla stoljeća vodile su se brojne polemike o datumima koji bi odgovarali tom događaju, a najzastupljenije mišljenje je da se sve odigralo prije najezde Turaka, dakle oko 1493. godine. Tada je, kako izvori spominju, na nagovor Jakova Markijskog, talijanskog franjevca i misionara, izabran novi položaj za izgradnju samostana na

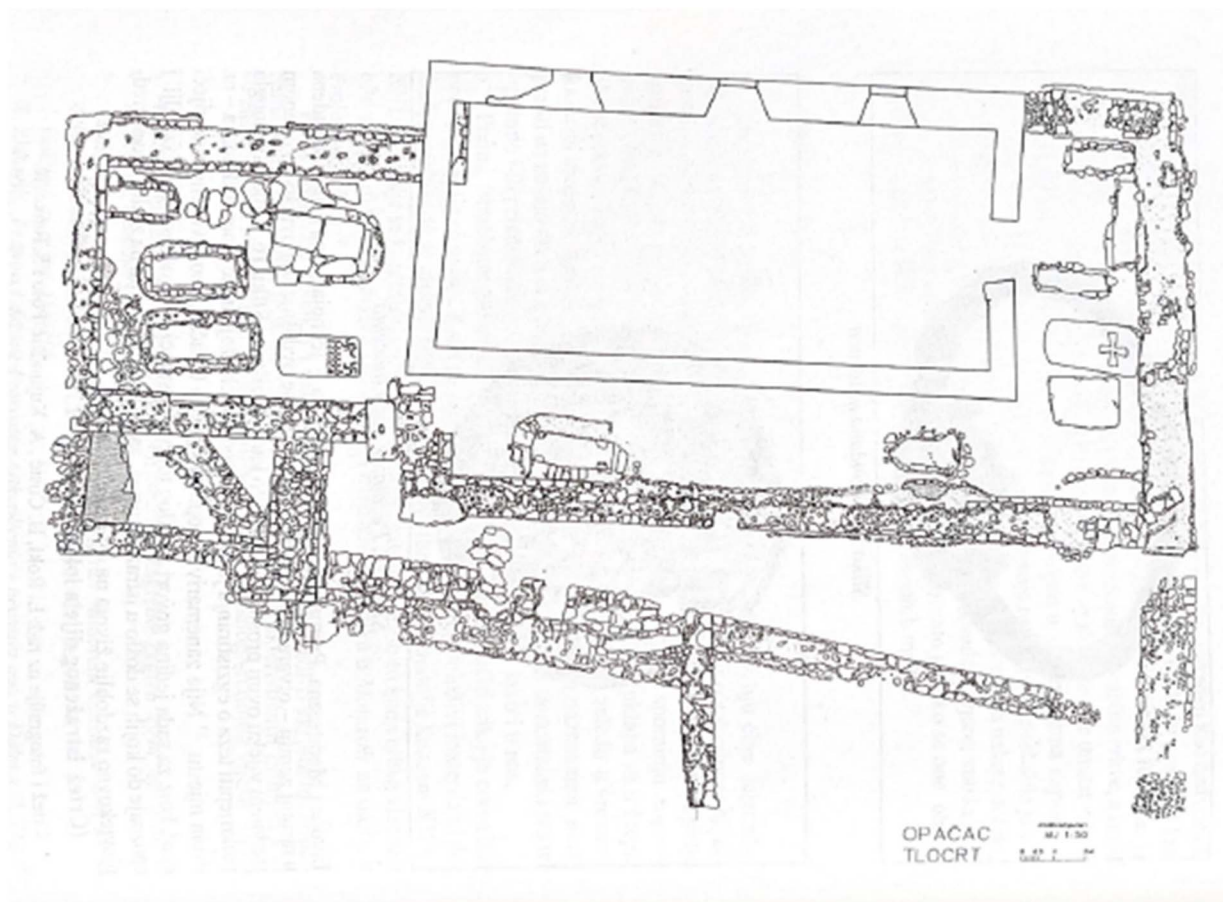
³¹ Pretpostavlja se da je grad Imotski naziv dobio upravo prema nazivu prološkog samostana.

³² V. GRABOVAC, 2017, 20-35; J. GRBAVAC, 2017, 158; LJ. GUDELJ, 2000, 129.

³³ V. GRABOVAC, 2017, 35-36; S. TONKOVIĆ, 2002, 94-98; S. TONKOVIĆ, 2005, 90-91.

³⁴ S. TONKOVIĆ, 2005, 92-98.

otočiću Manastiru u Prološkom blatu. Ostatci franjevačkog samostana na Opačcu bili su vidljivi sve do 1961. godine, kada je vlasnik posjeda kamenje iskoristio kao građevinski materijal.³⁵

Slika 7. Istraženi dio lokaliteta (S. TONKOVIĆ, 2005, 102.)

³⁵ V. GRABOVAC, 2017, 26-32; S. TONKOVIĆ, 2005, 91-92.

3.5. Donji Proložac – Sv. Mihovil

Lokalitet kod današnje župne crkve sv. Mihovila u Prološcu pruža nam uvid u kontinuitet života koji se može pratiti više od 2000 godina, od razdoblja antike pa sve do danas. Otkriće temelja građevine i ostataka apside, koji su se nalazili ispod kapelice (mrtvačnice), potaknuli su arheološka istraživanja u razdoblju od 1986. do 1998. godine. Istraživanja je provodio Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, isprva pod vodstvom Magdalene Dragičević, a nakon stanke radovi prelaze u ruke Ljubomira Gudelja. Tijekom prve kampanje, istraženo je višeslojno srednjovjekovno i novovjekovno groblje (od 9. do 18. stoljeća) i prostor oko kapelice. Nakon stanke, istraživanja su nastavljena unutar same kapelice, a obuhvaćena je i staza koja se nalazi između današnjih grobnica.³⁶

Arheološkim istraživanjima potvrđen je složeni kompleks građevina, istraženo je 158 grobova, a uspješno su prikupljeni i pokretni nalazi iz različitih razdoblja, od antike do novog vijeka. Ustanovljeno je kako je na ruševinama ranokršćanskog baptisterija, na nešto povišenijem terenu, izgrađena ranosrednjovjekovna jednobrodna crkva, pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Datiranje crkve omogućili su dijelovi crkvenog namještaja, točnije oltarne pregrade s predromaničkim pletrom, kao i sam raspored ukopa te nalazi pronađeni uz pokojnike. Groblje iz ovog razdoblja formirano je uokolo same crkve i okruženo zidovima razorenih kasnoantičkih građevina (Slika 8.). Pokojnici su pokapani u obične zemljane rake koje su katkad bile okružene redom nepravilno posloženog kamenja. Od 158 grobova, 46 pripada razdoblju od sredine ili kraja 9. do kraja 11. stoljeća, što potvrđuju pronađeni nalazi (nakit, dijelovi nošnje, ostruge), ali i nalazi izvan grobnih raka (ostruge, noževi, pršljenovi). Prije turskih osvajanja, ranosrednjovjekovna crkva je porušena, a groblje se proširilo unutar njenih zidina.³⁷

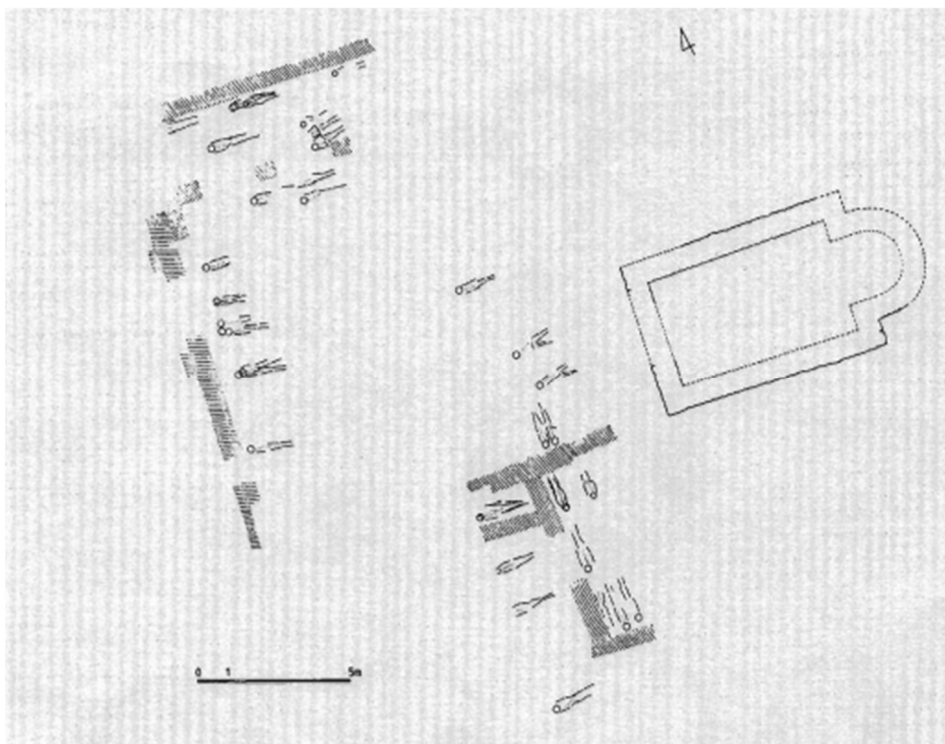
Neki od spomenutih ranijih grobova oštećeni su kasnijim osvajanjima, a pokapanje u zemljane rake postupno su zamijenile grobnice izgrađene suhozidom i prekrivene pokrovnim pločama. Većina grobova iz razdoblja kasnog srednjeg i novog vijeka je upotrebljavana više puta ili je pak pretvorena u kosturnice. Od pokretnih nalaza, koji pripadaju kasnosrednjovjekovnom horizontu, valja istaknuti zlatni prsten, tri trojagodne naušnice, praporce od bronce te više primjeraka privjesaka i prstena. Osim nalaza antičkog, turskog, venecijanskog i austrijskog novca, bitan nalaz predstavlja i bizantski folis koji datira iz prijelaza iz 10. u 11. stoljeće.³⁸

³⁶ V. GRABOVAC, 2017, 14-21; LJ. GUDELJ, 2000, 132-134.

³⁷ V. GRABOVAC, 2017, 21-22; LJ. GUDELJ, 2000, 134-140.

³⁸ LJ. GUDELJ, 2000, 142.

Nakon istraživanja, unutar kapelice postavljen je jedan pokretni spomenik, dok se dva stećka i nadgrobni kameni križ nalaze na livadi južno od današnje župne crkve.³⁹

Slika 8. Skica ranosrednjovjekovnog groblja (LJ. GUDELJ, 2000, 143.)

³⁹ LJ. GUDELJ, 2000, 136.

3.6. Imotski – Topana

Utvrda Topana nalazi se na dominantnom položaju iznad Modrog jezera, odakle se pruža pogled na čitavo Imotsko polje (Slika 9.). Prema nekim izvorima, nastala je na mjestu nekadašnje rimske promatračnice, što još uvijek nije potvrđeno. U pisanim povijesnim izvorima spominje se po prvi put u 10. stoljeću, a u kasnijim je nazivana terminima *oppidum*, *castelum* i *castrum*. Izgled utvrde uvelike se mijenjao kroz stoljeća, a promjenom vladara provedeni su različiti popravci i ojačanja. U turske ruke pada oko 1493. godine kada je također nadograđivana, a nakon mletačkih osvajanja 1717. godine, obavljani su nužni popravci nakon ratnih razaranja. Nakon ratova protiv Turaka, utvrda gubi na značaju, prvenstveno strateškom, što dovodi do njenog gotovo potpunog zanemarivanja. U narednim godinama postaje izvorom građevinskog materijala, a naposljetku je napuštena 1816. godine.⁴⁰

Interes za obnovom Topane javlja se tek 1970-ih godina kada je Regionalni zavod za zaštitu spomenika iz Splita proveo zaštitne radove u trajanju od nekoliko godina s prekidima (od 1973. do 1982. godine). Obnova se nastavlja i kasnije, od 1995. do 1997. godine, te 2017. godine, kada je obavljeno nekoliko konzervatorskih zahvata unutar tvrđave i crkve Gospe od Anđela. Kao polazna točka radovima i istraživanjima, poslužio je najstariji prikaz tvrđave, nastao neposredno nakon odlaska Turaka, tj. početkom 18. stoljeća.⁴¹

Tvrđava je izgrađena na klisuri, što je zapravo i rezultiralo njenim nepravilnim oblikom. Sastoji se od niže razine, tzv. podgrađa i više razine. Na prostoru podgrađa nalazio se ulaz u tvrđavu te zidine s kulom kružnog oblika unutar koje se nalazila kovačnica i stambeni prostor vojnika. Crkva Gospe od Anđela izgrađena je tek u novom vijeku nakon odlaska Turaka, kada je ispod podgrađa nastalo kršćansko groblje. Zaštitna istraživanja ovog dijela utvrde proveo je Muzej hrvatskih arheoloških spomenika 1995. godine, s namjerom da se otkriju potencijalni ostatci zidova i kule prikazane na najstarijem sačuvanom crtežu Topane. Otvaranjem prve sonde, u nasipu, otkrivena je kasnosrednjovjekovna i novovjekovna keramika, a širenjem sonde napokon se naišlo na ostatke zidina i zida kule čemu se i težilo. Od zidina, koje su bile izgrađene na živcu, ostao je sačuvan samo donji red kamenja koji je bio povezan žbukom. Unutar okrugle kule pronađeni su ostatci podnice izrađene od pravilnih blokova, fragmenti kasnosrednjovjekovne keramike i čavli.⁴²

⁴⁰ B. BEZIĆ, 1983, 207-209; M. ZELIĆ, 2018.

⁴¹ M. PETRINEC, 2000, 227; M. ZELIĆ, 2018, 65-67.

⁴² M. PETRINEC, 2000, 227-231; M. ZELIĆ, 2018, 66.

Gornjem dijelu utvrde pristupalo se uskim stepenicama. Gore se nalazila polukružna kula, stambeni prostori vojnika, prostori za pohranu oružja, prostorije za pohranu vode (cisterne i bunari), skladišta za hranu te tamnica. Zidine su djelomično stradale u potresu 1974. godine i bile su u dosta ruševnom stanju prije konzervatorskih radova. Čisteći rupu na središnjem dijelu južnog bedema otkriveni su ostatci praga ulaznih vrata koja datiraju iz 13. ili 14. stoljeća. Jedan dio praga zapravo je pilastar oltarne pregrade iz starohrvatskog razdoblja, iskorišten kao spolija, kao i pleter koji se nalazio na gornjoj strani stubišta, a koji po stilu datira iz 9. stoljeća. Pretpostavlja se da su oba bila dio starohrvatske crkve, koja se potencijalno nalazila negdje na području utvrde ili u njejoj blizini te su ovdje donesena nakon njenog rušenja. To, nadalje, dopušta mogućnost pretpostavke o postojanju nekakvog utvrđenja već u razdoblju od 9. do 11. stoljeća. Osim spomenutih nalaza kamene plastike, na istom središnjem dijelu južne zidine pronađen je i kamen od muljike s natpisom na bosančici koji bi, prema imenu Radić, mogao datirati iz 14. ili 15. stoljeća.⁴³

Nakon skoro više od 200 godina propadanja, utvrda Topana djelomično je spašena, a svi spomenuti nalazi ukazuju na to da je riječ o jednom značajnom spomeniku kulture koji bi svakako trebalo detaljnije istražiti. S druge strane, neki njeni dijelovi zauvijek su otišli u nepovrat iskorištavanjem kamena od mještana ili su pak nagrizeni zubom vremena.

Slika 9. Recentna fotografija tvrđave (I. ALDUK, 2020.)

⁴³ B. BEZIĆ, 1983, 210-217; M. ZELIĆ, 2018, 66-67.

Jedini pokretni nalaz, otkriven unutar grobnog konteksta, je jedan željezni klin koji, nažalost, nije pridonio dataciji lokaliteta. Glavni oslonac za dataciju bio je stećak sljemenjak s prikazom ljudskog lika (oranta) otkriven iznad groba G-6, koji je prema načinu ukrašavanja datiran u 14. i početak 15. stoljeća. Spomenuti stećak je, nakon građevinskih radova, zajedno sa spomenikom u obliku sanduka, postavljen u blizini mosta gdje su obavljena istraživanja.⁴⁶

Istraživanjima provedenim 2008. godine obuhvaćeno je relativno malo područje i mali broj grobova, samim time nije moguće izvesti neke konkretnije zaključke. Cjelovitiju sliku života ovog naselja u razdoblju srednjeg vijeka, posebice kasnog, mogla bi upotpuniti jedino daljnja istraživanja.⁴⁷

⁴⁶ LJ. GUDELJ, 2010b, 444.

⁴⁷ Š. ANĐELINović et al., 2010, 458.

3.8. Lokvičići – Grad

Lokalitet Grad nalazi se u Lokvičićima na teško pristupačnoj poziciji između Knezovića i Mamića jezera, u blizini prapovijesne gradine Glavica. Razvija se u razdoblju antike kada je, istočno od spomenute gradine, izgrađena utvrda koja je više puta funkcionirala i propadala sve do kasnog srednjeg vijeka kada dolazi do njenog konačnog napuštanja. „Ruševine drevnog grada“ prvi put spominje biskup Bijanković još početkom 18. st., a krajem 20. st. obavljena su manja arheološka istraživanja, čiji se nastavak iščekivao dugo godina.⁴⁸

Čišćenje terena započelo je 2013. god., kada su otkriveni dijelovi bedema i zidovi dvaju objekata koji se, prema nalazima keramike, okvirno datiraju u razdoblje antike. Pretpostavlja se da je veći objekt imao stambenu funkciju, dok je manji služio kao cisterna. Osim keramike iz razdoblja antike, pronađeno je i više ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike. Nakon čišćenja terena, izveden je zaključak kako je lokalitet u više navrata u kriznim vremenima služio kao pribježište (refugij), posebice u razdoblju kasne antike i kasnog srednjeg vijeka.⁴⁹

Arheološka istraživanja započinju 2014. god. predvođena Ivanom Aldukom iz Konzervatorskog odjela u Imotskom. Istraživanja su većim dijelom obuhvatila samo manji objekt iz razdoblja antike te je na temelju nalaza ponuđena okvirna datacija u 2. ili 3. st.⁵⁰

Sustavna istraživanja nastavljena su već iduće godine u suradnji s tvrtkom Kaukal d. o. o., a obuhvaćen je najviši dio gornjeg platoa, točnije dvije prostorije (Slika 11.). Istraživanjima je uočeno i izdvojeno nekoliko faza funkcioniranja i propadanja utvrde s konačnim napuštanjem u razdoblju kasnog srednjeg vijeka. Najbrojniji nalazi su svakako ulomci keramike grube domaće proizvodnje, najčešće neukrašeni ili mjestimično ukrašeni rebrima ili valovnicama, koji se samo okvirno mogu datirati u dugo razdoblje srednjeg vijeka. Osim spomenutih, u najdubljim slojevima pronađen je i pokoji nalaz antičkih posuda. Iako se lokalitet Grad nalazi u neposrednoj blizini prapovijesne gradine, za sada nisu pronađeni nikakvi prapovijesni nalazi koji bi mogli svjedočiti o potencijalnom ranijem naseljavanju ovog položaja.⁵¹

⁴⁸ I. ALDUK, 2011, 19; I. ALDUK, 2014, 549; LOKVIČIĆI, 2018.

⁴⁹ I. ALDUK, 2014, 550-551.

⁵⁰ I. ALDUK, 2015, 593-595.

⁵¹ T. JERONČIĆ, 2016, 694-695; T. JERONČIĆ, 2017, 749-750.

3.9. Lovreć – Bošnjakova gradina

Ova brončanodobna gradina sa suhozidnim bedemom nalazi se sjeverno od naselja Lovreć, iznad zaseoka Bošnjaci. U željeznom dobu dodatno je utvrđena, a u razdoblju srednjeg vijeka razvija se u utvrdu s kvadratnom kulom povezanom s bedemima. Uz istočni ulaz s unutrašnje strane bedema, nalazila se platforma duga oko 5 metara sa zidanim stubama kojima se penjalo na vrh samih bedema. Samo dvije stube su ostale sačuvane.⁵²

Godine 2014. započela je konzervacija bedema, kao i arheološka istraživanja spomenute kvadratne kule. Na osnovi pronađene keramike, kula je okvirno datirana u 14./15. st., dakle neposredno prije provale Turaka. Osim toga, ispod površinskog sloja otkriven sloj gareži pa se pretpostavlja da je nakon dolaska Turaka zapaljena i više nije bila u funkciji.⁵³

Slika 12. Ostaci podnice s drvenom oblogom (A. NAĐANDER, 2017, 752.)

Istraživanja su nastavljena tijekom 2016. i 2017. g. u suradnji s tvrtkom Kaukal d. o. o. Istražena je jugoistočna prostorija unutar bedema u kojoj su, ispod površinskog sloja, otkriveni ostaci podnice s vidljivim ostacima drvene obloge (Slika 12.). Osim ulomaka, vjerojatno lokalno proizvedene grube srednjovjekovne keramike, do sada nije pronađen nikakav drugi arheološki materijal koji bi pomogao pri određivanju preciznije datacije lokaliteta.⁵⁴

⁵² A. PENOVIĆ, 2014, 551-552.

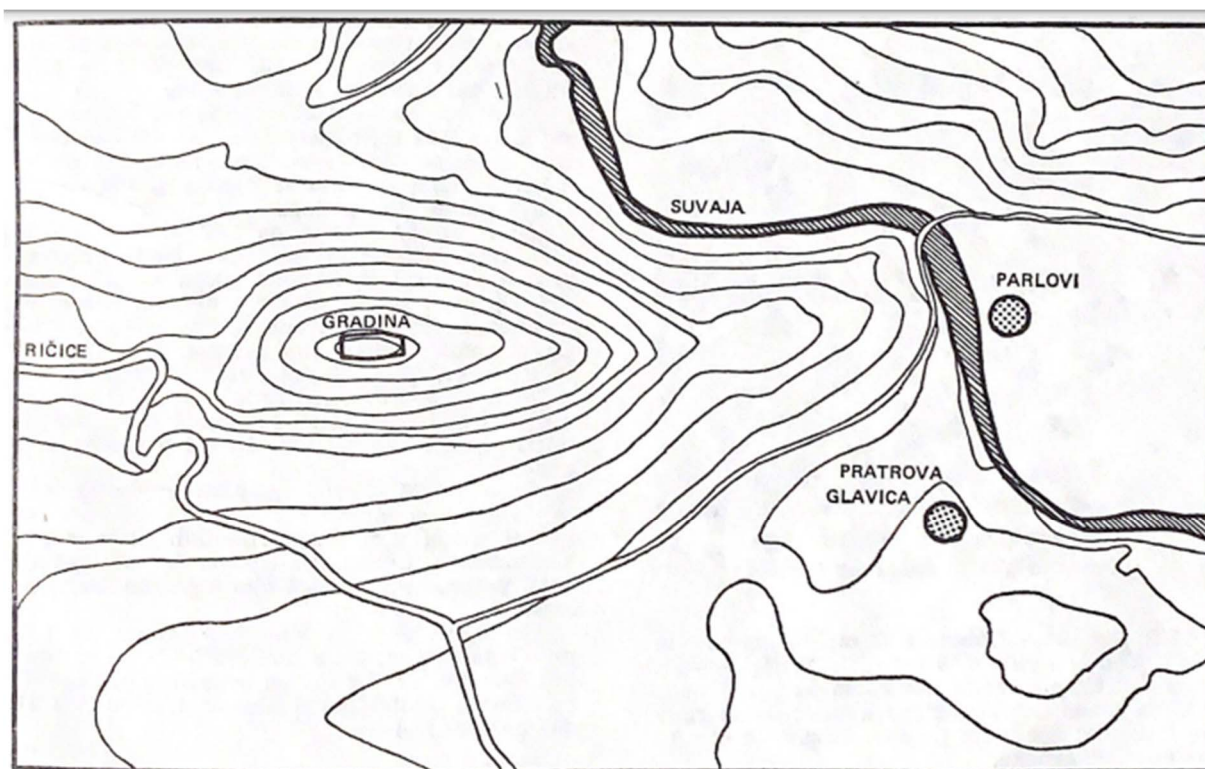
⁵³ K. CVITANIĆ, 2015, 595-596; K. CVITANIĆ, 2016, 696-697.

⁵⁴ A. NAĐANDER, 2017, 750-752; LOVREĆ, 2018a.

3.10. Ričice

Naselje Ričice nalazi se sjeverno od grada Imotskog, a u povijesnim izvorima 15. st. se prvi put spominje kao srednjovjekovni grad *Rieachi*. Ovo područje pripadalo je krajem 14. st. bosanskom vojvodi Sandalju Hraniću Kosači, a kasnije je došlo u ruke njegova nećaka Stjepana Vukčića Kosače. Život zemljoradničkog puka bio je povezan s utvrdom i gradom na položaju „Gradina“ iznad današnjeg sela. U njenom se podgrađu, u dolini rječice Suvaje, razvilo malo naselje s 30 do 40 stanovnika, a pretpostavlja se da su stanovnici naseljeni na taj položaj kao podanici Sandalja Hranića. Već početkom turskih osvajanja, ili pak nedugo nakon uspostavljanja turske vlasti, grad gubi na značaju i biva porušen. Stanovnici podgrađa još neko vrijeme žive kao turski podanici, ali se život naselja gasi već krajem 15. st.⁵⁵

Zaštitna istraživanja, prilikom izgradnje sustava za navodnjavanje, proveo je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture – Split 1980. godine, a rezultati su tri godine kasnije objavljeni u knjizi *Ričice – nekropole stećaka*.⁵⁶

Slika 13. Odnos Gradine iznad Ričica i nekropola stećaka (V. KOVAČIĆ et al., 1983, 15.)

⁵⁵ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 11-15, 68.

⁵⁶ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 10.

Istraživanjima su obuhvaćena dva lokaliteta, točnije dvije nekropole stećaka (Slika 13.). Na desnoj obali rijeke nalazila se veća nekropola, tzv. Pratrova glavica ili Glavičina koja je istražena u cijelosti i pretpostavlja se da je bila u upotrebi oko 100 do 150 godina. Druga, manja nekropola, nalazila se na lijevoj obali u blizini zaseoka Parlovi, a zbog oštećenja lokaliteta nije u potpunosti istražena, iako su zbog mekane i plodne zemlje grobovi puno bolje očuvani nego na prethodno spomenutoj. Prema lokalnoj tradiciji, ova dva „Greblja“ imala su svojevrsno kultno značenje te su predstavljala posljednje točke procesije za vrijeme blagoslova usjeva, točnije na blagdan sv. Marka, što svjedoči o njihovom izrazitom značaju za ovdašnje stanovništvo. Tijekom istraživanja ovih dviju nekropola, otkriven je 141 grob (ukupno 174 pokojnika), od toga 117 na Pratrovoj glavici i 23 na nekropoli Parlovi.⁵⁷

Pokojnici su većinom bili položeni u ispruženom položaju s rukama na truhu ili grudima, a orijentacije grobova su uglavnom različite. Karakteristična su dva tipa grobova, a to su obične zemljane rake (ponekad s tragovima drveta) te zidane grobnice od neobrađenog kamena s pokrovnom pločom. Uz zemljanim rakama pojedinci su pokapani pojedinačno, dok se u zidanim grobnicama javljaju i višestruki ukopi. Na Pratrovoj glavici prevladavaju ukopi u zemljane rake, njih čak 80 od 118, i nalaze se u središtu nekropole. Zanimljivo je to da se zidane grobnice nalaze na periferiji nekropole u plitkim slojevima, što sugerira da su nastale kasnije u odnosu na prethodno spomenute. Prema navodima autora, pokapanje u zemljane rake u razdoblju 14. i 15. stoljeća nije karakteristično za područje Dalmacije pa se povezuje s doseljenicima, potencijalno s područja unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, gdje je ovakav način pokapanja još uvijek bio zastupljen. S druge strane, na nekropoli Parlovi koriste se uglavnom kamene grobnice (uz samo jedan izuzetak) iz čega je izveden zaključak da je nekropola nastala kasnije u odnosu na nekropolu na Pratrovoj glavici, a također predstavlja i odraz aklimatizacije novodoseljenog stanovništva na način pokapanja karakterističan za područje istočne Jadranske obale.⁵⁸

Antropološki ostatci su poprilično dobro očuvani pa je uspješno određen antropološki profil stanovništva koje je naseljavalo ove prostore. Prema stručnim analizama, utvrđeno je da je riječ o dinarskom antropološkom tipu kojeg karakteriziraju naglašeniji muški atributi i visoka razina muških hormona, čak i kod ženske populacije. Antropološkim analizama potvrđene su i rodbinske ili genetske veze pokojnika u slučaju dvojnih ukopa, a ustanovljeno je i da su dječji grobovi s više pokojnika također međusobno povezani.⁵⁹

⁵⁷ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 14-25.

⁵⁸ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 61-68.

⁵⁹ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 45-55.

Kao što je ranije spomenuto, obje nekropole su nekropole stećaka. Ovakvih kamenih spomenika u Ričicama je otkriveno sveukupno 50, od toga 38 na Pratrovoj glavici i 12 u Parlovima. Samo je šest stećaka ornamentirano i to pet na nekropoli Parlovi, a samo jedan na Pratrovoj glavici, što je autore dovelo do zaključka da ukrašavanje nadgrobnih spomenika započinje tek u drugoj polovici 15. stoljeća. Primjerak s Pratrove glavice na sebi ima nečitljiv natpis, što je rijetka pojava na stećcima Imotske krajine. Dio stećaka (ukupno 22) je nakon provedenih istraživanja, točnije 1982. godine, preseljen u dvorište današnje župne crkve (Slika 14.), a međusobno su odijeljeni stazom kako bi se sačuvao dojam odnosa nekropola na kojima su otkriveni.⁶⁰

Slika 14. Dio preseljenih stećaka (V. KOVAČIĆ et al., 1983, 74.)

Iako je istražen velik broj grobova, pronađeno je jako malo nalaza. Riječ je o svega tri prstena, nekoliko brončanih vitica i sedam akvilejskih i mletačkih kovanica kovanih od druge polovice 14. do druge polovice 15. stoljeća. Numizmatički nalazi ukazuju nam na to da je mlađa nekropola u Parlovima u upotrebi još za vrijeme dolaska Turaka, nakon čega dolazi do

⁶⁰ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 61-73.

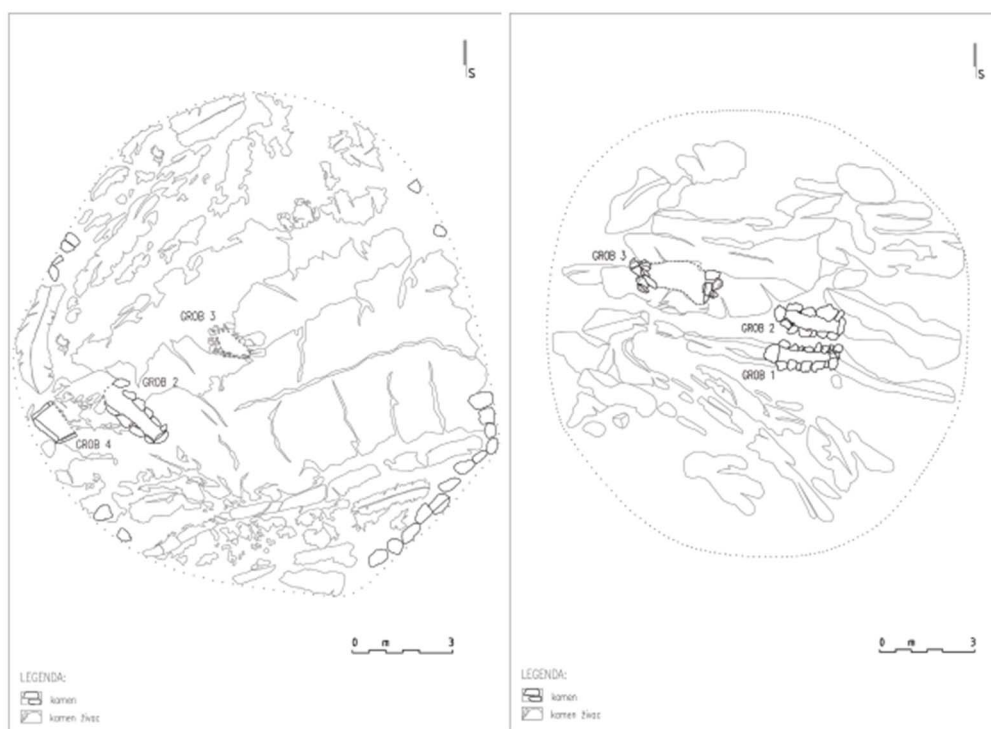
zamiranja i napuštanja grada na Gradini, a samim time i prestanka života u njegovom podgrađu.⁶¹

⁶¹ V. KOVAČIĆ et al., 1983, 39, 61-68.

3.11. Zagvozd – Jukića gomile

Godine 2007. i 2008., prilikom izgradnje dijela autoceste A1 na području Zagvozda, provedena su zaštitna istraživanja dviju brončanodobnih gomila. Provedena istraživanja predvodio je Boris Olujić, s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uz ostatak stručnog tima. Unutar dviju gomila, Jukića gomila 1 i 2, otkriveni su prapovijesni i srednjovjekovni grobovi devastirani u više navrata, od prapovijesti pa sve do danas.⁶²

Istraživanjem Jukića gomile 1 uspješno su definirana tri groba (Slika 16, a.), od čega je jedan srednjovjekovni (grob 2) i dva prapovijesna (grob 3 i 4). Srednjovjekovni grob 2 nalazio se na jugozapadnom rubu gomile i bio je orijentiran u smjeru od jugoistoka prema sjeverozapadu. Skeletni ostatci pronađeni su razasuti unutar kamene konstrukcije, a osteološkom analizom utvrđeno je da je riječ o muškarcu starijem od 50 godina. Osim ljudskih, otkriveni su i ostatci životinjskih kostiju, a pronađeno je i jedno dječje rebro koje se nalazilo u sloju ispod samog groba. Nažalost, nisu otkriveni nikakvi materijalni nalazi koji bi mogli ponuditi preciznije kronološke odrednice ovog groba.⁶³

Slika 15. a) Tlocrt Jukića gomile 1 s položajem grobova; b) tlocrt Jukića gomile 2 s položajem grobova (B. OLUJIĆ, 2012, 76-77, T.1-2.)

⁶² B. OLUJIĆ, 2012, 55-72.

⁶³ B. OLUJIĆ, 2012, 56-60.

Otprilike 50 metara sjeverno od gomile 1 nalazi se Jukića gomila 2 (Slika 15, b.). Srednjovjekovni grobovi (Grob 1 i 2), orijentirani istok – zapad, bili su uočljivi na samoj površini. Unutar groba 1 pronađene su poprilično loše očuvane kosti mlađe muške osobe procijenjene starosti od 15 do 18 godina. Nisu otkriveni nikakvi drugi databilni nalazi, ali su radiometrijskom analizom kolagena otkrivenih kostiju datirane u 15. ili pak početak 17. stoljeća.⁶⁴

U Grobu 2 pronađene razbacane i loše očuvane kosti žene, pretpostavljene starosti između 35 i 45 godina. Analizom kostiju dobila se datacija od prve polovice 11. do početka 13. stoljeća. Osim kostiju, unutar groba pronađena su i dva željezna okova za obuću koja su, prema analogijama s drugih lokaliteta, datirana u 17. ili 18. stoljeće. Kako se datacija kostura i metalnih nalaza ne poklapa, donesena je neprovjerena pretpostavka o naknadnom polaganju pokojnice u stariji grob.⁶⁵

Ovim istraživanjima potvrđeno je iskorištavanje brončanodobnih gomila u svrhu pokapanja pokojnika tijekom razdoblja srednjeg vijeka, što je zasigurno jedna zanimljiva pojava. Međutim, rezultati ovih istraživanja nisu dovoljan odgovor na pitanje postojanja svetog mjesta ili pak mjesta sjećanja pa bi taj odgovor trebalo tražiti u nekim novijim i opsežnijim istraživanjima.⁶⁶

⁶⁴ B. OLUJIĆ, 2012, 68-69.

⁶⁵ B. OLUJIĆ, 2012, 69-70.

⁶⁶ B. OLUJIĆ, 2012, 73.

4. Zaključak

Imotska krajina prepuna je kako prirodnih tako i kulturnih bogatstava. Naseljena još od razdoblja prapovijesti, skriva brojne arheološke lokalitete, kako istražene tako i neistražene, ali zasigurno i brojne druge koji još nisu poznati. Ovo područje dobiva veliki značaj u razdoblju antike kada se u 1. stoljeću gradi prometnica *Tilurium – Narona* koja je prolazila kroz brojna naselja današnje Krajine. Nakon pojave kršćanstva i izgradnje brojnih starokršćanskih građevina, nova nemirna razdoblja ranog srednjeg vijeka donose seriju destrukcija, što potvrđuju neki od spomenutih lokaliteta, primjerice Crkvine u Cisti Velikoj i sv. Mihovil u Prološcu. I na kraju srednjeg vijeka Imotska krajina se našla u novom razdoblju destrukcije, pred opasnošću koja je prijetila s Istoka.

Kroz ovaj rad obrađeni su samo do sada istraživani i objavljeni srednjovjekovni lokaliteti. Iz razdoblja ranog srednjeg vijeka potječu nam građevinske faze crkava i pripadajuća im groblja na lokalitetima Crkvine i Sv. Mihovil, a datirani su na osnovi pronađenog kamenog crkvenog namještaja. O burnom razdoblju kasnog srednjeg vijeka svjedoči nam više utvrda, a do sada je arheološki istražena Topana te utvrde na položajima Orlove stine i Bošnjakova gradina. Iz ovog razdoblja također nam potječu i ostatci franjevačkog samostana i crkve na Opačcu koji su napušteni najezdom Turaka. Kasnosrednjovjekovna groblja poprilično su brojna na prostoru Imotske krajine, a lako se uočavaju po svojim nadgrobnim spomenicima. Do sada su arheološki istraživani lokaliteti Velika i Mala Crljivica u Cisti, Ričice, Kaldrma u Kamenmostu te Maglića greb u Aržanu. Iznimku, u odnosu na prethodno spomenuta groblja, nam predstavljaju dva groba otkrivena unutar brončanodobnih Jukića gomila u Zagvozdu koja nisu imala nikakve vanjske biljege.

Kao što se u radu može vidjeti, prema brojnosti i arheološkoj istraženosti svakako prednjače groblja sa stećcima koja su svojevrsno obilježje ovog područja. Njihov značaj prepoznat je još u 18. st., a bili su prva i, dugo vremena, jedina tema koja se spominjala u izvorima vezanima uz arheologiju čitave Imotske krajine. Posebnu pažnju imotskim stećcima posvetio je Lovre Katić čije je djelo i danas ostalo jedan od cjelovitijih prikaza ove teme. U nešto manjoj mjeri su spominjane i istraživane srednjovjekovne utvrde, do sada samo tri, a na zadnjem mjestu, prema brojnosti i istraženosti, nalaze se sakralni objekti. Osim ranosrednjovjekovnih faza crkvi u Crkvinama i Sv. Mihovila u Prološcu, jedini do sada istraženi srednjovjekovni sakralni objekt je gotička crkva na Opačcu.

Arheološka istraživanja Imotske krajine u jako malom broju započinju još u 19. st., a u toj mjeri nastavljaju se i u prvoj polovici 20. st. Nešto značajnija istraživanja obavljena su nakon Drugog

svjetskog rata. Istraživanja u Zmijavcima i Cisti Velikoj 80-ih i 90-ih godina 20. st. samo su uvertira u ono što je uslijedilo. Kroz rad se jasno može vidjeti kako se broj i učestalost arheoloških istraživanja uvelike povećala u 21. st., a nadajmo se da će se u takvom svjetlu i nastaviti. U prvom redu riječ je uglavnom o zaštitnim arheološkim istraživanjima prilikom izgradnje ili pregradnje prometnica, sustava navodnjavanja ili pak kao dio nekog većeg projekta valorizacije i konzervacije spomenika kulture. Obavljen je i nešto manji broj sustavnih i revizijskih istraživanja, arheološkog nadzora radova te rekognosciranja terena.

U ovom radu predstavljeno je 11 srednjovjekovnih lokaliteta koji svjedoče o još uvijek poprilično skromnoj arheološkoj istraženosti Imotske krajine, kako u razdoblju srednjeg vijeka, tako i u ostalim povijesnim razdobljima, ali svakako daju obol u stvaranju arheološke slike Hrvatske. Neki kompleksniji lokaliteti (već spomenute Crkvine i sv. Mihovil) pričaju lijepu priču i daju uvid u kontinuitet naseljavanja kroz različita razdoblja, društva i običaje, što ulijeva nadu da će daljnja istraživanja ovog područja dati odgovor na brojna, još uvijek otvorena pitanja.

5. Popis literature

- ALDUK, I., 2011. – Ivan Alduk, Arheološka istraživanja u Imotskoj krajini, *Istraživanja u Imotskoj krajini* (ur. Ivan Alduk, Domagoj Tončinić), Zagreb, 9-26.
- ALDUK, I., 2014. – Ivan Alduk, Lokvičići – Grad, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 10/2013, Zagreb, 549-551.
- ALDUK, I., 2015. – Ivan Alduk, Lokvičići – Grad, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11/2014, Zagreb, 593-595.
- ALDUK, I., 2020. – Ivan Alduk, Tvrđava Topana, *Imotski.in*, <https://imotski.in/tvrdava-topana/> (30. 8. 2021.)
- ANĐELINOVIĆ, Š. et al., 2010. – Šimun Anđelinović, Ivana Anterić, Ela Balić, Kristijan Bečić, Željana Drnasin, Antropološka analiza osteološkog materijala Kasnosrednjovjekovnog nalazišta Kamen Most-Kaldrma, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština* (ur. Tomislav Šeparović, Nikolina Uroda, Mate Zekan), Split, 451-462.
- BEZIĆ, B., 1983. – Bosiljka Bezić, Imotska tvrđava Topana, *Zaštitni radovi, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 23, Split, 207-228.
- CVITANIĆ, K., 2015. – Katarina Cvitanić, Lovreć – Bošnjakova gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11/2014, Zagreb, 595-596.
- CVITANIĆ, K., 2016. – Katarina Cvitanić, Lovreć – Bošnjakova gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 12/2015, Zagreb, 696-697.
- ĐERMEK, A., 2015. – Anđelko Đermek, Položaj županije τὰ Ἴμωτα Konstantina Porfirogeneta, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 47, Zagreb, 619-640.
- GALIOT, S., 2015. – Slavko Galiot, Cesta Cista Velika – Dobranje, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11/2014, Zagreb, 573.
- GALIOT, S., 2017. – Slavko Galiot, Aržano – Maglića greb, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 13/2016, Zagreb, 713-714.
- GRABOVAC, V. V., 2017. – Viktor Vito Grabovac, *Petnaest stoljeća crkve u Prološcu*, Proložac.
- GRBAVAC, J., 2017. – Jozo Grbavac, *Povijest vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb.
- GUDELJ, LJ., 2000. – Ljubomir Gudelj, Proložac Donji, Izvješće o istraživanjima lokaliteta kod crkve Sv. Mihovila u Postranju, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 27, Split, 129-146.

- GUDELJ, LJ., 2005. – Ljubomir Gudelj, Velika Crljivica i groblje kod crkve sv. Jakova-
Zaštitna istraživanja u općini Cista Provo 2004.-2005. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser.,
sv. 32, Split, 195-215.
- GUDELJ, LJ., 2010a – Ljubomir Gudelj, Crkvine u Cisti Velikoj, uređenje arheološkog parka,
Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština (ur.
Tomislav Šeparović, Nikolina Uroda, Mate Zekan), Split, 491-499.
- GUDELJ, LJ., 2010b – Ljubomir Gudelj, Kasnosrednjovjekovno groblje na Kaldrimi u Kamenu
Mostu, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština* (ur.
Tomislav Šeparović, Nikolina Uroda, Mate Zekan), Split, 441-449.
- GUDELJ, LJ., 2011. – Ljubomir Gudelj, *Crkvine, Cista Velika*, Split.
- GUDELJ, LJ., 2015. – Ljubomir Gudelj, Imotska krajina, sjeverni dio, *Hrvatski arheološki
godišnjak*, 11/2014, Zagreb, 583-588.
- GUDELJ, LJ., 2016. – Ljubomir Gudelj, Imotska krajina, jugoistočni dio, *Hrvatski arheološki
godišnjak*, 12/2015, Zagreb, 668-671.
- JERONČIĆ, T., 2016. – Tomislav Jerončić, Lokvičići – Grad, *Hrvatski arheološki godišnjak*,
12/2015, Zagreb, 694-695.
- JERONČIĆ, T., 2017. – Tomislav Jerončić, Lokvičići – Grad, *Hrvatski arheološki godišnjak*,
13/2016, Zagreb, 748-750.
- KATIĆ, L., 1954. – Lovre Katić, Stećci u Imotskoj krajini, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser.,
sv. 3, Split, 131-169.
- KOVAČIĆ, V. et al., 1983. – Vanja Kovačić, Živko Mikić, Nikola Jakšić, Goran Nikšić, *Ričice
– nekropole stećaka*, Split.
- LOKVIČIĆI, 2018. – Lokvičići Grad, <https://kaukal.hr/Lokaliteti/> (8. 8. 2022.)
- LOVREĆ, 2018a – Lovreć – Bošnjakova gradina, <https://kaukal.hr/Lokaliteti/> (8. 8. 2022.)
- LOVREĆ, 2018b – Lovreć – Mramori – Kamenjak, <https://kaukal.hr/Lokaliteti/> (12. 8. 2022.)
- MANASTIR, 2018. - Donji Proložac – Samostan na otočiću Manastir – Proložko blato,
<https://kaukal.hr/Lokaliteti/> (11. 8. 2022.)
- MARINKOVIĆ, V., 2016. – Vinka Marinković, Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na
stećcima s lokaliteta Crljivica pokraj Ciste Velike, *Portal: godišnjak hrvatskog restauratorskog
zavoda*, Vol. 7, Zagreb, 35-48.
- MARŠIĆ, D., GUDELJ, LJ., LOZO, M., 2000. – Dražen Maršić, Ljubomir Gudelj, Marijan
Lozo, Crkvine, Cista Velika, Izvešće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine,
Starohrvatska prosvjeta, III. ser., sv. 27, Split, 115-128.

- NAĐANDER, A., 2017. – Andreja Nađander, Lovreć – Bošnjakova gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 13/2016, Zagreb, 750-752.
- OLUJIĆ, B., 2012. – Boris Olujić, Istraživanja dvije kamene gomile na području Zagvozda (Imotski, Hrvatska), *Opvscvla archaeologica*, Vol. 36, Zagreb, 55-91.
- PENOVIĆ, A., 2014. – Anita Penović, Lovreć – Bošnjakova gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 10/2013, Zagreb, 551-552.
- PETRINEC, M., 2000. – Maja Petrinec, Izvještaj o arheološkim istraživanjima na prostoru podgrađa tvrđave Topana u Imotskom, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 27, Split, 227-232.
- TONKOVIĆ, S., 2002. – Snježana Tonković, Opačac – gotička crkva u Prološcu kraj Imotskoga, *Obavijesti HAD-a*, Vol. 34, Zagreb, 94-98.
- TONKOVIĆ, S., 2005. – Snježana Tonković, Opačac – Proložac, Izvješće o arheološkim istraživanjima 2000. – 2004. godine, *Zavičajno blago u funkciji razvoja Zabiokovlja*, Split, 85-104.
- TONKOVIĆ, S., 2021. – Snježana Tonković, Gospina crkva na Opačcu, *Visit Imota*, <https://visitimota.com/gospina-crkva-na-opaccu/> (25. 8. 2021.)
- UJEVIĆ, A., 1956. – Ante Ujević, Imotski – prilog poznavanju uloge naselja, *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 18, No. 1, Zagreb, 71-87.
- UJEVIĆ, A. 1991. – Ante Ujević, *Imotska krajina*, Imotski.
- VRČIĆ, V., 2013. – Vjeko Vrčić, *Fra Vjekin vijek (Zapisi o prošlosti i životu ljudi Imotske krajine): izbor novinskih članaka fra Vjeka Vrčića objavljenih u Imotskoj krajini od 1975.-2005.*, Imotski.
- ZELIĆ, M., 2018. – Maja Zelić, Konzervatorski radovi na tvrđavi Topani i crkvi Gospe od Anđela u Imotskom od 2017. do 2019. godine, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 41/42, Zagreb, 65-74.

6. Sažetak

Prostor koji danas zauzima Imotska krajina naseljen je u kontinuitetu još od razdoblja prapovijesti. O tome nam svjedoče rezultati brojnih rekognosciranja ovog područja koja su iznjedrila brojku od preko 500 do sada poznatih i nepoznatih arheoloških lokaliteta. Unatoč tome Imotska krajina još je uvijek nedovoljno istražena, a većinom je riječ o manjim zaštitnim istraživanjima u sklopu većih građevinskih pothvata.

U fokusu ovog rada nalaze se samo oni arheološki istraženi lokaliteti koji vremenski pripadaju razdoblju srednjeg vijeka. U većoj mjeri istraživana su groblja sa stećcima, a neka recentnija istraživanja obuhvatila su i utvrde te sakralnu arhitekturu. Iako je riječ o svega 11 lokaliteta, oni ipak pridonose stvaranju jasnije arheološke slike Imotske krajine.

Ključne riječi: Imotska krajina, srednji vijek, arheološki lokaliteti, arheološka istraživanja

7. Summary

Archaeological insight of Imotski and surrounding area in medieval period

The area occupied by Imotska krajina today has been continuously inhabited since prehistoric times. This is evidenced by the results of numerous reconnaissances of this area, which produced a number of over 500 known and unknown archaeological sites. Despite this, Imotski krajina is still insufficiently researched and majority of them being minor protective research as part of larger construction projects.

The focus of this paper is only those archaeologically investigated sites that belong to the stormy period of the Middle Ages. Cemeteries with „stećci“ were the most researched but some recent research also included fortifications and sacred architecture. Although there are only 11 sites, they still contribute to the creation of a clearer archaeological picture of Imotska Krajina.

Keywords: Imotska krajina, Middle Ages, archaeological sites, archaeological research